

ÇİN HALK CUMHURİYETİ MERKEZLİ TAYVAN, TİBET VE DOĞU TÜRKİSTAN SORUNUNUN AMERİKA-ÇİN İLİŞKİLERİNE YANSIMASI[†]

REFLECTION OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA BASED TAIWAN, TIBET
AND EAST TURKISTAN PROBLEMS TO THE AMERICAN-CHINA RELATIONS^λ

Fulya KÖKSOYⁱ

Öz

İki kutuplu dünya düzeninin sona ermesiyle uluslararası sistem, değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Bu noktada başlangıçta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) liderliğinde tek kutuplaşma eğilimi gösteren uluslararası sistem, zaman içerisinde çok kutuplu bir yapıya evrilmeye başlamıştır. Bu çok kutuplu yapı içerisinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) "Yükselen Bir Güce" dönüştüğü görülmektedir. Pekin'in "Yükselen Bir Güce" dönüşmesiyle beraber ABD ve ÇHC ilişkileri uluslararası gündemi meşgul etmeye başlamıştır. Diğer taraftan, Deng Xiaoping döneminden itibaren takip edilen "Dışa Açılma" politikasıyla günümüzde ABD'den sonraki en önemli ekonomik güç olan ÇHC, her ne kadar küresel sistemin yükselen gücü olsa da kendi içerisinde bazı sorunlar yaşamaktadır. Bu bağlamda makalede ÇHC merkezli yaşanan Tayvan, Tibet ve Doğu Türkistan sorunu, Amerika ve Çin arasındaki ilişkiler bağlamında analiz edilmektedir. Bu yönde bir çalışmanın oluşturulmasındaki temel amaç ise Pekin'in kendi iç sorunları karşısında ABD'nin ne yönde bir politika takip ettiğini ve bu üç sorun karşısında ikili ilişkilerin ne şekilde konumlandığını incelemektir.

Anahtar Kelimeler: *Tayvan Sorunu, Tibet Sorunu, Doğu Türkistan Sorunu, ABD-ÇHC İlişkileri.*

Abstract

The international system has entered a process of change and transformation with the end of the bipolar world order. At this point, the international system, which initially showed a tendency to unipolarity under the leadership of the United States of America (USA), has gradually evolved into a multi-polar structure over time. It is seen that the People's Republic

Makale Gönderim Tarihi: 18.12.2017

Makale Kabul Tarihi:02.07.2019

[†] Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde savunmuş olduğum 2. Yüksek Lisans Tezi'nde ilgi bölümün güncellenmesi doğrultusunda oluşturulmuştur.

^λ This study was conducted in the direction of the renewal of the interest section in the 2nd Master Thesis which I defended in the Faculty of Political Sciences of Ankara University.

ⁱ Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, fulyakoksoy@gmail.com, ORCID: 0000-0001-2345-6789.

of China (PRC) has turned into a “A Rising Power” in this multipolar structure. US and PRC relations have begun to occupy the international agenda with Beijing transforming into “A Rising Power”. On the other hand, with the Outward Opening policy followed from the Deng Xiaoping period, the PRC, the most important economic power after the US today, has some problems within itself although it is the rising power of the global system. In this context, the article analyses Taiwan, Tibet and East Turkestan problems in the context of the relations between U.S. and China. The main purpose of this article is to examine US policies towards China’s three leading domestic problems, and how U.S. – China relations bilateral relations evolve within the framework of these problems.

Key Words: *Taiwan Problem, Tibet Issue, East Turkistan Problem, USA-PRC Relations.*

1. GİRİŞ

İki kutuplu dünya düzenin sona erdiği ve bu bağlamda değişim ve dönüşüm sürecinin başladığı Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistem, ABD liderliğinde tek kutuplaşma eğilimi gösteren bir yapıyı yansıtsa da zaman içerisinde çok kutupluluğa evrilmeye başlamıştır. Yüksek profilli nüfusu, geniş toprakları, doğal kaynakları, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin (BMGK) beş daimi üyesinden biri olması çerçevesinde veto hakkı, uluslararası sistemi etkileme kapasitesi ve tüm bunlara ek olarak ekonomik gücü ile  HC, uluslararası sistemin önemli aktörlerinden biri konumuna yükselmiştir. Bu bağlamda, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle küresel hegomonik bir gücü olan ABD ile zaman içerisinde çok kutuplu bir yapıya dönüşen sistemde yükselen bir gücü konumuna erişen  HC’nin ilişkileri dünya siyasetinde önem arz eden konuların başında gelmektedir .

1970’li yıllarda gelişmeye başlayan, 2000’li yıllarda büyük bir ivme kazanan Amerika ve Çin ilişkileri analize tabi tutulduğunda, küresel boyut kazanan ikili ilişkilerin inişli ve çıkışlı da olsa günümüze kadar kesintisiz bir Şekilde devam ettiği görülmektedir. Bu bağlamda yaklaşık 45 yıldır yüksek boyutlu bir devinimle ilerleyen ilişkilerin dünya dengelerini etkileme kapasitesine sahip olduğu rahatlıkla ifade edilebilmektedir. Ekonomik ve siyasi manivela gücüyle sisteme etki eden Amerika-Çin ilişkileri bağlamında ortaya çıkan bazı unsurlar söz konusudur. Bu unsurlardan ilki, “rekabet ve işbirliği’nin” aynı potada bulunmasıdır. Ancak tam da bu noktada belirtilmesi gereken husus, Çin eksenli rekabet unsurunun aslında yakın bir geçmişe dayanmasıdır. Nitekim Pekin, 2010 yılı ekonomik verileri ekseninde Japonya’yı geride bırakarak ABD’den sonraki en büyük iktisadi gücü konumuna ulaşmıştır (World Bank, 2010). Bununla beraber Çin, her ne kadar askeri kapasitesini önemli oranda geliştirse de son dönem verileri ışığında askeri gücü anlamında ABD ve Rusya’dan sonra gelmektedir. Tüm bu hususlara rağmen, özellikle ekonomik anlamda büyüyen ve özellikle yakın çevresi ile ilgili konularda uzlaşmacı olmayan bir Çin ve halihazırda “Süper Gücü” olarak betimlenen Amerika arasında gelişen ilişkilerde “rekabet” kaçınılmaz bir unsurdur. İgili ilişkiler bağlamında altı çizilmesi gereken bir diğer husus ise genel olarak Pekin’in kendi yaşam alanı odaklı bir dış politika takip etmesidir. Bir diğer ifadeyle Çin, kendi çıkarlarının olmadığı alanlarda Amerika ile s rtüşmekten kaçınan bir portre çizmektedir. Bu bağlamda hem Çin’in bu dış politika ilkesi hem de ekonomik bağlar işbirliği’nin kurulmasını tetiklemektedir. Tüm bu unsurlardan hareketle, uluslararası sistem bağlamında göze çarpan nihai realite ise Çin’in önlenemez bir

şekilde “Yükselen Bir Güce” evrilmesi ve ikili ilişkilerin birbirine özellikle ekonomik bağımlılık ekseninde kenetlenmesidir.

Mao Zedong’un vefatı sonrası başa gelen Deng Xiaoping’in Reform ve Dışa Açılma dönemini başlatması ile Çin küresel sisteme eklenmeye başlamıştır. Bu noktada Zedong döneminin belirgin yönelimi olan içe dönük, reaktif bir dış politika eğiliminden dışa dönük ve proaktif bir dış politikaya yönelerek ekonomik bir deve dönüşen Pekin; siyasi, güvenlik, enerji ve ekonomik çıkarları çerçevesinde ulaşmaya çalıştığı bölgesel ve küresel hedeflerinin ana odak noktasına “Barış İçinde Birarada Olma” doktrinini¹ koymaktadır. Bu doktrin ekseninde hem iç hem de dış politikasıyla birlikte ikili ilişkilerini sürdürmeye çalışan Pekin, 1949 yılında kuruluşundan günümüze merkezinde kendisinin bulunduğu birtakım sorunlar yaşamaktadır. Pekin merkezli yaşanan bu sorunlar ise Amerika ve Çin’i karşı karşıya getirmektedir. Ancak bu makalede ana odak noktasında Pekin’in bulunduğu Tayvan, Tibet ve Doğu Türkistan sorunları tarihsel bir perspektiften analiz edilerek, ÇHC’nin bu sorunlara yönelik takip ettiği politikaları ele alınmaktadır. Bununla beraber, Pekin merkezli bu sorunlarda ABD’nin ne yönde bir pozisyon aldığı ve bu sorunların ikili ilişkiler üzerindeki etkisi incelenmektedir. Uluslararası platformda “stratejik rekabet” ve “stratejik ortaklık” üzerinden kurulmaya çalışılan bir dengede ilerleyen ABD-ÇHC ilişkilerinin dünya gündeminde önem arz etmesi ve Çin merkezli yaşanan bu sorunların güncelliğini yitirmeyip ikili ilişkilere etki etmesi sebebiyle bu yönde bir çalışma oluşturulması amacı söz konusu olmuştur.

2. AMERİKA-ÇİN İLİŞKİLERİ EKSENİNDE TAYVAN SORUNU

ABD ve ÇHC ilişkilerinde en hassas sorunlardan birini teşkil eden Tayvan Sorunu (Ekrem, 2010b), ilişkilerin gelişmeye başladığı 1970’lerden günümüze kadar devam etmektedir. Bu bağlamda sorunun daha somut olarak anlaşılması noktasında öncelikle konunun kısa bir tarihsel süzgeçten geçirilmesi önem arz etmektedir. Akabinde bu sorun çerçevesinde Çin ve Amerika ilişkilerinin ne yönde ilerlediği analiz edilmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrasında büyük bir hezimete uğrayan Japonya, Tayvan’ı Pekin’e bırakmak durumunda kalmıştır (Akçadağ, 2010a). Esas itibarıyla ÇHC’nin kurulduğu 1 Ekim 1949 tarihine kadar, Tayvan’ın hakimiyeti konusunda herhangi bir problemle karşılaşılmasa da, Chiang Kai-Shek liderliğindeki Milliyetçi Çin Hükümeti’nin devrilmesi ve bu hükümetin Tayvan adasına kaçmasıyla yeni bir döneme girilmiştir. Tayvan’da “Çin Cumhuriyeti” olarak temsil edilen rejim, 1970’li yılların başına kadar Batı dünyası tarafından tanınan meşru Çin hükümeti olmuştur ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde (BMGK) beş daimi üyeden biri konumundadır (Çolakoglu, 2009:252). 1971’de ÇHC’nin BMGK’ndeki temsilciliğini Tayvan’dan alması ve 1972 yılında ABD’nin ve diğer Batılı ülkelerin Çin Cumhuriyeti yerine ÇHC’ni Pekin’in yegane temsilcisi olarak tanımaları Tayvan’ın uluslararası platformdaki statüsünü önemli ölçüde sarsmış ve hatta bağımsızlığı bile tartışmaya açık bir konu haline dönmüştür (Çolakoglu, 2009:253). Diğer taraftan, 1979 yılında ABD Kongresi tarafından

¹ Doktrin beş temel ilkeye dayanmaktadır. Bunlar; toprak bütünlüğü ve egemenliğe karşılıklı saygı, karşılıklı saldırmazlık, içişlerine müdahale etmeme ve ettirmeme, eşitlik ve karşılıklı fayda ve barış içinde bir arada olmaktır (Weismann, 2015:154).

onaylanan “The Taiwan Relations Act” belgesi çerçevesinde Amerika, Tayvan’ı ayrı bir devlet olarak tanımama kararı almış olsa bile Tayvan yönetimiyle resmi olmayan ilişkiler kurmanın hukuki zeminini hazırlamıştır. Ayrıca 1978 yılında ABD, 1954 yılında imzalanan karşılıklı savunma antlaşmasını (US-ROC Mutual Defence Treaty) tek taraflı bir şekilde son verse de adaya silah satışına devam etmiştir. Tüm bunlara ek olarak, ABD’nin Tayvan’a yönelik takip ettiği politikasında belirleyici olan temel faktör Çin’in adayı ilhak etmesine engel olmak ve mevcut durumu korumak olmuştur (Akçadağ, 2010a). Soğuk Savaş yıllarından günümüze kadar geçen sürede ABD dış politikasının Asya-Pasifik bölgesinde de yürütülmesi ve sürdürülmesi açısından Tayvan Sorunu önem arz etmektedir. Çin’den ayrılan bir Tayvan’ı kontrol eden ABD, hem Japonya’yı ve güneyde ASEAN ülkelerini etkisi altına alabileceğini ve batıda Çin’i kuşatarak Çin’in Güney Çin adaları üzerindeki egemenliğini sarsabileceğini hem de Çin’i Malakka Boğazı’ndan uzaklaştırarak Çin’in Körfez’den Hint Okyanusuna ulaşan stratejik yolun kontrolünü kaybedebileceğini düşünmüştür (Çoban, 2009:87-88). Ancak Çin’in Tayvan’a düzenleyebileceği herhangi bir askeri tatbikatın da ABD’nin bölgedeki varlığını tehdit edebileceğinden dolayı ABD’nin Tayvan’a yönelik politikası karmaşık bir denge ekseninde ilerlemiştir (Çoban, 2009:88).

Tayvan’da 1986 yılında muhalefet partilerine izin verilmesiyle sürece dahil olan ve Tayvan’ın bağımsızlığını isteyen Demokratik İlerleme Partisi’nin (DİP), 2000 ve 2004 yıllarında seçimleri kazanmasıyla 2000-2008 yılları arasındaki sekiz yıllık süreç iki ülke açısından (Çolakoglu, 2009:254-255) özellikle Çin’in “bir ülke, iki sistem” politikası çerçevesinde gerilimli geçmiştir (Chen, 2005:63). Nitekim Çin, ya “iktisadi bütünleşme yoluyla” ya da “Tayvan’ın bağımsızlık ilanı ile çıkan savaş” doğrultusunda birleşmenin olması hususunda yaklaşım sergilemiştir (Çolakoglu, 2009:255). Bu bağlamda Çin ve Tayvan’ın birleşmesi² Çin ulusal kimliğinin ana unsurlarından birini teşkil etmiştir (Mearsheimer, 2014:30). Aynı zamanda Çin Anayasası’na göre, Tayvan ÇHC’nin kutsal toprağı statüsündedir ve Tayvan’ı ana kıtayla birleştirmek Çin’in önemli görevlerinden biridir (Constitution of the People’s Republic of China, 1982). Bununla beraber, Çin yönetiminin Tayvan’ın bağımsızlığına yönelik olumsuz tutumu altında birtakım sebepler söz konusu olmuştur. Bu sebeplerden ilki Çin’li uzmanların da vurguladığı gibi, Tayvan sorunu Çin’i uluslararası platformda küçük düşüren canlı örneklerden biridir ve bu durumun tersine çevrilmesi önem arz etmektedir (Shulong, 1996:99). İkincisi, Tayvan’ın bağımsız olması Çin’de bulunan diğer etnik gruplar arasında ayrılıkçı hareketlerin güçlenmesine yol açacaktır (Whiting, 1996:614). Üçüncü sebep ise Tayvan sorununun Çin yönetimi ve uzmanları tarafından Amerika’nın Pekin’i çevreleme politikasının bir parçası olarak görülmesidir (Ersoy, 2007:158). Bununla beraber, Tayvan’daki yönetimin bağımsızlık yanlısı tutumu ile gerginleşen ilişkiler açısından bir diğer dönüm noktası Tayvan ile Çin’i savaşın eşiğine getiren 1995-1996 Tayvan Boğazı Krizi olmuştur. 1995 yılında ABD’nin, Tayvan liderine vize vererek Amerika’ya girişine olanak vermesi, Çin’in bu duruma yönelik son derece sert bir tutum takınmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda

² Tarihsel bir bağlamda ele alınan ve Çin’in en önemli görevlerinden biri olarak ifade edilen Tayvan’ın Çin ile birleşmesi konusunda son dönemde Çin ekseninde yeni ama Çin’in salt amacını yansıtan bir gelişme yaşanmıştır. Ocak 2019’da Çin devlet başkanı Xi Jinping, “bir ülke iki sistem politikası” çerçevesinde Tayvan’a Çin ile yeniden birleşme çağrısında bulunmuştur. Bu çağrıya karşı Tayvan yönetimi tarafından “birleşmenin imkânsız olduğuna” ilişkin bir açıklama yapılmıştır (Horton, 2019).

Pekin, Tayvan Boğazı'nda kendi sınırına füzeler yerleştirerek Taipei'i askeri bir tehdit altında bırakmıştır (Akçadağ, 2010a). Ayrıca Çin'in gelişen ekonomik ve siyasi ilişkileri çerçevesinde on iki Latin Amerika ülkesini kendi tarafına doğru çekerek, bu ülkelerin diplomatik olarak tanıdıkları Tayvan'ı yalnızlaştırmaya yönelik bir politika geliştirdiğine de vurgu yapılmaktadır (Dumbaugh ve Sullivan, 2005:4).

1996 yılındaki krizde Tayvan'ı önemli bir müttefiki olarak gören ABD, Tayvan'ı Çin tehdidine karşı koruma altına almıştır (Akçadağ, 2010a). Bununla beraber 11 Eylül saldırıları çerçevesinde ortaya çıkan küresel terör tehdidi, ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri, Kuzey Kore ile nükleer kriz gibi sorunlar nedeniyle ABD-ÇHC ve Tayvan arasındaki problemler ABD için birincil öneme sahip konular arasında olmamıştır. Ancak 2003-2004 yılında ABD'nin bu üçlü denkleme yönelik politika değişikliğine gittiği görülmektedir (Sutter, 2006:418). Bir diğer ifadeyle, 11 Eylül saldırıları sonrasında George W. Bush Yönetiminin dış ve güvenlik politikası önemli ölçüde değişmiştir. Her ne kadar Tayvan sorunu, teröre karşı mücadele ile doğrudan bağlantılı bir sorunu teşkil etmese de sonraki dönemlerde ABD, bu soruna özel bir ilgi göstermeye devam etmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında öncelikle ABD için terörizmin en önemli tehdit ve düşman olması ve teröre karşı savaşta küresel koalisyonu güçlendirme isteği rol oynamıştır. Bu bağlamda ABD, Çin'i kontrol altına almak yerine Çin'in desteğine ve işbirliğine ihtiyaç duymuştur. Ancak yine de ABD'nin Tayvan sorununa karşı tutumu Tayvan'ın bağımsız olmaması, Çin ile birleşmemesi ve savaş olasılığının olmaması üzerine kurulmuştur (Yang, 2002:150-151). Genel itibariyle de Bush yönetiminin Çin ile ilişkilerinde sorun teşkil eden Tayvan konusu yukarıda belirtildiği gibi karmaşık bir zeminde ilerlemiştir. Örneğin, Clinton döneminde Çin'e yapılan ziyaret ekseninde Amerika'nın Taipei'nin herhangi bir uluslararası örgüte üye olması hususuna kesinlikle karşıt olduğu belirtilirken, Bush yönetimi ise Tayvan'ın Dünya Sağlık Örgütü'nde gözlemci üye olarak yer almasına olumlu bakmıştır. Ancak aynı Bush yönetimi, 2003 yılında Çin Başbakanı Wen Jiabao ile yaptığı toplantıda Tayvan'daki mevcut durumu sarsacak herhangi bir tek taraflı müdahaleye karşı olduklarını ve Taipei'nin bağımsızlığını onaylamadıklarını açıklamıştır (Öztuna, t.y.). Bununla beraber, Bush yönetimi döneminde ABD ve Çin arasında sorun olan Amerika'nın Tayvan'a silah satışı devam etmiştir. Bu bağlamda her ne kadar ABD ve Çin arasında teröre karşı artan işbirliği konusunda uzlaşma sözü konusu olsa da bu durum, ABD'nin Temmuz 2002 tarihinde Tayvan Boğazı'ndaki dengeyi muhafaza etmek konusunda önemli gördüğü Tayvan'a silah satışına engel olmamıştır (Akçadağ, 2010b). Bu noktada Çin Dışişleri Bakanı Li Zhaoxing, Tayvan'a silah satışının ABD ile kurulmaya çalışılan ikili ilişkileri engellediğini ve nükleer silahlar konusunda uzlaşmaya varılmasını geciktirdiğini ifade etmiştir. Benzer şekilde Çin'in Washington Büyükelçisi Xie Feng, Tayvan'a silah satışının ABD'nin Çin'in toprak bütünlüğüne ve içişlerine karşı bir müdahale teşkil ettiğini belirtmiştir (Gladkyy, 2003:14). Ayrıca, Çin devlet başkanı Jiang Zemin, ABD'nin Tayvan'a silah satışını kısıtlayan ve kademeli olarak azaltan Ağustos 1982 tarihli bildiriye uygun davrandığı takdirde, Çin'in füze intikalini ertelemeyi veya Tayvan'ı hedefleyen füzelerin miktarında azalışa gidilebileceğini vurgulamıştır (Chen, 2005:64). Diğer taraftan 2008 yılında açıklanan Tayvan'a silah satışı paketi sebebiyle Çin, ABD ile askeri ilişkileri bir yıl boyunca askıya almıştır (Deutsche Welle, 2010). Tüm bunlara ek olarak, Obama döneminde de Tayvan'a silah satışı devam etmiştir. Nitekim Obama, Bush döneminde Kongre tarafından kabul edilen Tayvan'a 6,4 milyar dolarlık silah satışı kararını

onaylamış ve akabinde Tayvan'ın elinde bulunan F-16A/B uaclarının yenilenmesi için 5,9 milyar dolarlık karara da imza atmıştir (Kan ve Morison, 2014:26). Bu durum ikili ilişkilerin Obama döneminde bir kez daha gerilmesine neden olmuştur. Ancak genel olarak Obama yönetiminin Tayvan sorunu bağlamında Çin'i karşısına almayacak politikalar takip ettiği, bu bağlamda Tayvan'ın stat kosunun devam etmesinden yana olduğu ifade edilmektedir. Bununla beraber, ABD yeni başkanı Donald Trump döneminde Tayvan konusu paralelinde yaşanan gelişme Çin tarafında seslerin yükselmesine sebebiyet vermiştir. Trump'ın başkanlık seçimleri esnasındaki söylemlerine dayanarak daha esnek bir Asya-Pasifik politikası takip edeceğine dair Çin yönetiminin algısına karşın Trump'ın Tayvan lideriyle yaptėı görüşme, Çin yönetimi tarafından tepkiyle karşılanmıştır ( zay, 2016). Bu tepkinin ortaya çıkmasında ise başkanlık seçimleri kampanyası sırasında ve sonrasında Trump'ın soruna ilişkin tutum değişikliği ve Çin tarafında Tayvan konusunda takip edilen "Tek Çin" politikasının ihlal edilmesine yönelik oluşan algı rol oynamıştır (Friedman, 2016). Nitekim Trump'ın yaptėı konuşmada " Tek Çin Politikası dahil her şeyin pazarlık edilebileceğini" açıklaması bu durumu kanıtlar niteliktedir (Nicholas ve diğer., 2017). Bu noktada Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Lu Kang tarafından " Dünyada yalnız tek bir Çin olduğu ve Tayvan'ın Çin'in ayrılmaz bir parçası olduğu ve bu gerçekliğin hiç bir durumda değişmeyeceği" ifade edilse de (Kang(i), 2018) konunun uzmanları tarafından Çin yönetiminin Asya-Pasifik bölgesinde etkisi daha fazla hissedilen bir ABD yönetimi ile karşı karşıya kaldėı vurgulanmaktadır ( zay, 2016).

ABD'nin Kasım 2018'de savaş gemilerini Tayvan Boğazı'ndan geçirmesi (Browne ve Starr, 2018) Çin'e karşı bir g  gösterisini ve HC'nin Tayvan Boğazı yakınlarında gerçekleştirdiği askeri tatbikatlar (Reuters, 2018) ise Çin'in hem ABD hem de bir bütün olarak Tayvan sorununa ilişkin tepkisel eylemini ortaya koymaktadır. Öte yandan 2002 yılından günümüze gerçekleştirilen ve ABD-Tayvan arasındaki ilişkilerin ABD tarafından Tayvan'a yapılan askeri yardım boyutunda önem arz eden ABD-Tayvan Savunma Endüstrisi Konferansı (US-Taiwan Business Council, 2018) ve Ağustos 2018'de onaylanan Tayvan'ın kendi savunma yeteneklerinin g clendirileceği, Tayvan ile ortak eğitim, silah satışları ve askeri tatbikatları  ng ren "2019 Mali Yılı Ulusal Savunma Yetki Yasası" (National Defence Authorization Act for Fiscal Year 2019, 2018:3,238) Çin yönetiminin tepkisine yol açmıştır Bu noktada Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Geng Shuang, ABD'nin Soğuk Savaş ve sıfır toplamlı oyun zihniyetinden kurtulması, Çin ile ilgili sorunlara dahil olarak ikili ilişkileri baltalamaması gerekliliğine vurgu yapılmıştır (Shuang, 2018).

Sonuç olarak ikili ilişkilerin ivme kazanmaya başladığı 1970'lerden günümüze ABD'nin Çin'e yönelik politikası, Joseph Nye'nin da vurguladığı gibi, entegrasyon ve denge politikasının bir kombinasyonu olarak görülebilir (Nye'den akt., Lampton, 2005). ABD bir taraftan Çin'i siyasi ve ekonomik mekanizmalar içine entegre etmeyi amaçlarken, diğer taraftan Tayvan Boğazındaki statükoyu destekleyerek ve bölgesel ittifakları g clendirerek Çin'i dengede tutmaya çalışmıştır (Ersoy, 2007:159). Çin'e yönelik takip edilen bu politikanın benzer şekilde Obama ve Trump dönemlerinde de devam ettiği görülmektedir. Her ne kadar ABD'nin Tayvan'a silah satışı, Trump'ın Tayvan lideriyle yaptėı görüşme ve Tayvan'ın savunma kapasitesinin geliştirilmesini de içeren 2019 Mali Yılı Ulusal Savunma Yetki Yasasının onaylanması ABD-HC ilişkilerini gerginleştirirse de ikili ilişkiler bağlamında ortaya çıkan en önemli unsur " stratejik rekabet" ve "stratejik ortaklık" arasında kurulmaya

çalışılan dengedir³. Bu bağlamda Çin'in Asya Pasifik coğrafyasında etkin bir aktör olması çerçevesinde bölge ülkeleriyle kurmuş olduğu yakın ilişkiler, ABD'nin de bu coğrafyada takip ettiği politikalara hizmet etmektedir. Öte yandan, Çin'in stratejik çıkarları bağlamında ABD ile kurması gereken ticari ilişkiler doğrultusunda rekabet ve ortaklık arasında kurulmaya çalışılan dengenin ikili ilişkilere etki ettiği görülmektedir. Nitekim rekabet unsuru küreselleşen dünyanın önemli bir parçası olsa da özellikle ortak çıkarlar ekseninde etkisi görülen işbirliği unsuru, Amerika-Çin ilişkileri bağlamında rol oynamaktadır.

3. ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN TİBET SORUNU VE ABD

ÇHC'nin 1949 yılında kurulması ve Mao Zedong'un iktidara gelmesiyle birlikte, din kavramı "insanları uyuşturan ve çalışmaktan alıkoyan" bir düşünce olarak zikredilmeye başlanmış ve bu noktada Budizm'in merkezi olan Tibet⁴, Pekin için önemli bir sorun haline gelmiştir (Gürkan, 2008). 24 Ekim 1950'de ulusal güvenliğini koruma altına almak için Tibet'i işgal eden ÇHC, 1951 yılında ise Tibet'e özerklik vermiştir. Fakat verilen özerklik statüsüne rağmen, Pekin Tibet'e yönelik müdahalesini aşama aşama artırmaya devam etmiştir. Bu bağlamda Çin Yönetimi'nin müdahalesine maruz kalınması ve kültürel soykırım yapılması gerekçesiyle Tibet'in ruhani ve siyasi lideri Dalai Lama, ÇHC'ne karşı ayaklanma başlatmıştır (Gürkan, 2008). Bu ayaklanmanın da başarısızlığa uğraması sonucunda Dalai Lama Hindistan'a kaçmıştır. Lama'nın Hindistan'a kaçışı veya kaçırılışında ise ABD'nin rolü olduğu dile getirilmiştir. 1957 yılından itibaren ABD'nin, CIA kanalıyla çoğunluğu Tibet'in Kham ve Amdo bölgelerinden bir grup Tibetli'yi Hindistan üzerinden Colorado'ya yerleştirdiği ve burada gerilla eğitimi verdikten sonra Hindistan üzerinden Tibet'e geri gönderdiği ifade edilmektedir. Nitekim *Chushi Gangdruk* isimli bu grup, eğitimleri sonrasında Tibet'te Çin Halk Kurtuluş Ordusu'na karşı sabotaj ve saldırılarda bulunmuştur. Yapılan operasyonlar ile ilgili harcama listesi ve yazışmalar ise, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından açıklanmıştır. Nitekim 1964-1968 yılları arasında bu operasyonlar için toplam 1.735.000 Amerikan Doları harcadığı şeklinde bilgiler mevcuttur (Fidan, 2010:81). Bununla beraber 1960 yılı Mayıs ayında sürgündeki Tibet hükümeti, Tibet Halk Kongresi'ni

³ Nitekim ikili ilişkiler ekseninde rekabet ve ortaklık arasında kurulmaya çalışılan söz konusu denge hususu, ABD'nin 2018 yılı Ulusal Güvenlik Strateji belgesinde de gün yüzüne çıkmaktadır. Belgede bir taraftan Çin'in Pasifik bölgesindeki önemli bir rakip olduğu, bölgeyi kendi çıkarlarına göre yeniden düzenleme noktasında askeri modernleşmeye gittiği, askeri ve ekonomik olarak güçlenmeye devam eden Çin'in Pasifik coğrafyasında bölgesel hegomonik bir güç olmaya çalışılacağı ifade edilirken diğer taraftan ABD savunma stratejisinin amacının iki devlet arasındaki ilişkilerin şeffaf ve saldırgan olmayan bir eksende gitmesini sağlamak olduğu belirtilmiştir (Summary of the 2018 National Defence Strategy of the United States of America, 2018). Ayrıca Trump ve Jinping tarafından yapılan ortak basın açıklamasında iyi bir gelecek için sahip olunan ortak çıkar, sorumluluklar ve küresel ekonominin iki önemli yapı taşı olmaları ile Amerika ve Çin'in kazan-kazan bir ortaklık tesis etmesi gerekliliğini vurgulamaları ikili ilişkilerdeki ortaklık hususunun önem arz ettiğini göstermektedir (US Embassy & Consulates in China, 2018).

⁴ Tibet'in Uygur Özerk Bölgesi'nden sonra ÇHC'nin en büyük yüzölçümüne sahip olan özerk bölgesi olması, coğrafi konu itibarıyla Asya'nın tamamına hakim bir kale durumunda olması ve zengin maden ve su kaynaklarına sahip olması da Tibet'in önemini gözler önüne sermektedir (Fidan, 2010:79).

gerçekleştirip, ilgili anayasayı ilan ederek sürgündeki Tibet Hükümeti'nin nihai olarak kurulduğunu açıklamıştır (Ekrem, 2010a).

Dalai Lama ise 1987 yılı Eylül ayında gerçekleşen ABD Kongresi'nde "Beş Maddeli Barış Teklifi" önermiştir. Bu barış teklifinin maddelerinde ise şunlar yer almıştır:

1. Tibet'in tamamen silahlardan arındırılmış bir Barış Bölgesi haline getirilmesi,
2. Çin'in Tibet'e nüfus transferinin durdurulması,
3. Tibetli'lerin haklarına saygı duyulup, demokratik özgürlüklerinin tanınması,
4. Tibet'in doğal çevresinin korunup muhafaza edilmesi, Çin'in Tibet'teki nükleer silah üretimini ve nükleer atıkları depolamayı durdurması,
5. Tibet ve Çin arasında Tibet'in geleceğine yönelik görüşmelerin başlaması (Fidan, 2010: 84).

Bununla beraber Lama'nın 1988 yılı Haziran ayında Avrupa Konseyi toplantısında "Strasbourg Teklifi" ismiyle anılan konuşması da tüm dünyanın odak noktası haline gelmiştir. Bu konuşma ekseninde Lama, Pekin Yönetimi'nden Tibet'in kesin olarak demokratik özerklik statüsüne sahip olmasını, Tibet'in dışişleri ve güvenlik işlerinde Pekin'e bağlı olmasını ancak ekonomik, eğitimsel, dinsel ve kültürel konularda Tibet Hükümeti'ne bağlanması gerekliliğine vurgu yapmıştır (Lama, 1988). Hatta Lama'nın bağımsız bir Tibet değil ama barışçıl Özerk Tibet talebi ve bu yönde ortaya koyduğu söylemleri, kendisine 1989 yılında Nobel Barış ödülü kazandırmıştır (Ekrem, 2010a). Ancak, Lama'nın bu söylemleri Çin Hükümeti'ni oldukça rahatsız etmiştir. Nitekim 19 Mayıs 1991'de Çin Başbakanı Li Peng, Tibet sorunu ve bu sorunda Pekin'in takip ettiği politikaya yönelik Xinhua haber ajansı'na verdiği röportajda şu hususlara değinmiştir: "Çin Yönetimi tek ve nihai bir prensibe sahiptir. Bu prensip, Tibet'in Çin'in ayrılmaz bir parçası olduğudur. Dalai Lama, "Bağımsız Tibet" tutumundan vazgeçmelidir. Nitekim bu mesele üzerinde hiçbir pazarlık söz konusu olamaz" (Siren & Gewang, 1997:74). Bununla beraber, 1992 yılında yayınlanan Beyaz Belge'de⁵ Çin Hükümeti, Tibet'in bağımsız bir devlet olduğunu savunması, sürgündeki Tibet Yönetimi'ni kurması, silahlanmış isyancı güçleri organize etmesi, Çin Hükümeti'ni karalama politikaları takip etmesi ve Çin'e yönelik ayaklanmaları destekleyip, teşvik etmesi ekseninde Dalai Lama'yı bölücülükle suçlamıştır (White Paper, 1992).

2000'li yıllara gelindiğinde Tibet sorunu, ABD yönetiminin bu soruna ve Dalai Lama'ya yönelik tutumunu ele almak gerekirse, ABD yönetimi 23 Mayıs 2001'de Dalai Lama ile görüşmüş ve bu görüşme esnasında Çin hükümeti ile Lama'nın görüşmesini sağlama noktasında destek sağlayacağını ifade etmiştir. George W. Bush⁶, Tibet'in dinsel, kültürel ve dilsel mirasını ve Tibet halkının haklarını koruma konusunda destek sağlayacağını belirtmiştir. Nitekim Bush Yönetimi Lama ile gerçekleştirilen görüşmenin akabinde Çin resmi yöneticileriyle Tibet Sorunu ve bu bağlamda ortaya çıkan insan hakları, dini ve siyasi sorunları görüşmüştür. Hatta bu görüşme sonucunda Dalai Lama'nın temsilcileri ve Çin hükümet temsilcileri arasında görüşmeler gerçekleşmiştir. Diğer taraftan 2001 Ekim ayında

⁵ Literatürde "Beyaz Kitap" olarak da ifade edilen bu belge, Çin Halk Cumhuriyeti'nin dış politikası, enerji politikası, dış ticareti, ulusal savunma politikası gibi önemli konu başlıklarını kapsamaktadır. Bu bağlamda Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Konseyi tarafından her yıl yayınlanan resmi devlet belgesidir.

⁶ Bush, Tibet'in sürgündeki ruhani lideri Dalai Lama ile yaptığı görüşmeyi kamuoyuna açık bir şekilde gerçekleştiren ilk ABD Başkanı'dır.

Çin’de gerçekleşen APEC Zirvesi’nde de George W. Bush ve Çin Cumhurbaşkanı Jiang Zemin Tibet sorunu üzerinde konuşmuştur. 11 Eylül saldırıları nedeniyle Tibet Sorunu bağlamında Çin ve ABD arasında yapılan görüşmeler sekteye uğrasa da Çin Başbakanı Hu Jintao’nun 30 Nisan 2002 tarihinde ABD’ye yaptığı ziyaret ile yeniden başlamıştır. Jintao’nun ziyareti esnasında Bush, Çin’in dini özgürlüklere karşı saygılı olması zorunluluğunu dile getirmiştir (Chiao, t.y.:56-57). 10 Eylül 2003’de ise Dalai Lama ikinci kez ABD’yi ziyaret etmiş, Çin ile kurulacak diyalogun zorluklarını ifade etmiş ve 1987 yılındaki Beş Maddeli Barış Planı’ndaki önerilerini içeren üç önemli husus ile ABD’nin ilgilenmesi gerekliliğinin altını çizmiştir. Bu üç önemli husus ise şu şekildedir:

1. Han Çinlilerinin kısıtlanmayan göçleri,
2. Tibet halkının ekonomik sektörde yer almaması
3. Doğal kaynakların kötüye kullanılması ile doğal çevrenin kırılğan hale gelmesi (International Campaign for Tibet, 2003).

Her ne kadar Bush döneminde Tibet Sorunu’na yönelik somut bir çözüm süreci yaşanmasa da soruna yönelik Bush’un tutumu, bir önceki Başkan Bill Clinton’ın aksine bu soruna dair çözümün sağlanmasındaki isteklilik olmuştur. Bu bağlamda Bush yönetiminin Tibet Sorunu’na ilişkin önceliği ise, Çin Hükümeti ve Dalai Lama arasındaki diyalogun sürdürülmesi olmuştur. Bununla beraber Çin ile kurulan yakın bağlardan sonra, ABD’nin Tibet Sorunu üzerindeki odak noktası Tibet’in statüsü ve insan haklarından, sadece insan hakları konusuna kaymıştır (Chiao, t.y.:60-61). Bununla beraber, Tibet Sorunu’yla ilişkili olarak önemli bir diğer dönüm noktası da 8 Ağustos 2008’de Pekin’de gerçekleşen 29. Yaz Olimpiyat Oyunları öncesinde Tibet’te yaşanan şiddet olayları olmuştur. Olimpiyat Oyunları nedeniyle tüm gözlerin Çin’e kitlendiği bir süreçte bu olayların yaşanması, Pekin’in insan hakları ihlallerinin uluslararası platforma bir kez daha taşınmasına neden olmuştur (Gürkan, 2008).

Diğer taraftan Çin ve Tibet yönetimleri arasında önem arz eden bir görüşme 2008 yılı Ekim ayında gerçekleşmiş⁷ ve Çin tarafı üç madde’den oluşan görüşünü şu şekilde açıklamıştır:

1. Pekin’in anayasal ve hukuksal onuru koruma altına alınacaktır. Anayasa, özerk etnik bölgelerin onaylanıp, desteklenmesi anayasanın yükümlülüğü altındadır. Bu bağlamda Anayasaya aykırı olan herhangi bir eylem söz konusu olamaz.
2. Çin’in etnik özerk bölgeler sistemi doğrultusunda bütün özerk bölgeler ÇHC’nin ayrılmaz bir parçasıdır. “Çin’in etnik özerk bölgeler sistemi, etnik muhtarlık ve bölgesel özerklik arasında oluşan organik bir birleşimdir”. Bu bağlamda Çin’in Hong Kong ve Macoa’daki Pekin’in “tek devlet-iki sistem” politikasından farklılık göstermektedir. Ayrıca herhangi bir kişinin “gerçek özerklik” söyleminden hareketle etnik bölünmeye neden olmasına izin verilmeyecektir.
3. Çin Merkezi Yönetiminin Dalai Lama’ya yönelik politikası tutarlı ve somut bir zeminde ilerlemiştir. Merkezi Yönetim; bağımsız, yarı bağımsız veya gizlenmiş form altında bağımsız bir Tibet’in söz konusu olmayacağını açıklamıştır. Önemli olan, Dalai Lama’nın siyasi görüş ve tutumlarını tamamen değiştirmesi ve bu noktada teori ve pratikte aynı paralellikte devam etmesidir. Eğer Lama’nın söylediği sözler ve

⁷ Bu görüşme Çin ve Tibet arasında yapılan son görüşmeydi. Bir sonraki görüşme ise 30-31 Ocak 2010 tarihinde gerçekleşmiş ancak somut bir çözüme ulaşmamıştır.

yaptığı eylemler  rt şirse, Merkezi hükümet ile iyi ilişkilerin oluşturulması için uygun zemin sağlanmış olacaktır (Ekrem, 2010a).

George W. Bush döneminde ABD yönetimi ve Dalai Lama arasında gerçekleşen görüşmeler, Barack Obama döneminde de devam etmiştir.⁸ Nitekim tüm bu görüşmeler Çin'i rahatsız etmiş ve ABD'nin Çin'in içişlerine yönelik bir müdahalesi olarak algılanmıştır. Ancak, ABD yönetimi ve Lama arasında gerçekleşen bu görüşmeler Tibet sorununda pratik bir çözüm sağlama olasılığından ziyade sembolik bir durum olarak kalmıştır. Bir başka ifadeyle bu görüşmeler Tibet Sorunu'nu çözme konusunda süreklilik arz eden bir ilerleme sağlamamıştır (Chiao, t.y.:58-59). Son dönemde ise Dalai Lama'nın Trump dönemi ABD'ne yönelik yapmış olduğu açıklamalar dikkat çekmektedir. İnsan hakları, şiddete başvurmama ve barış içinde bir arada olma hususlarını  nc lleyen Lama, Donald Trump'ın sert güç politikalarından endişe duyduğunu belirtmektedir. ABD'nin yeni yönetime karşı bir nevi eleştiri oklarını yöneltten Lama, aynı zamanda Tibet sorununun çözümü için HC ile yakın ilişkiler tesis edilmesi konusunda son derece istekli olduğunun bir kez daha altını çizmektedir (Rogin, 2017). Öte yandan, 2018 yılı Aralık ayında ABD'deki diplomatlar, gazeteciler, yetkililer ve diğer vatandaşların Tibet'e serbest girişini  ng ren ve aksi durumda Çin'li yetkililerin ABD'ye girişinin engellenmesini  ng ren "Tibet'e Karşılıklı Giriş 2018 Yasa Tasarısı'nın" (Reciprocal Access to Tibet Act of 2018, 2018) bir takım gerekeler⁹ doğrultusunda ortaya konması ve akabinde onaylanması ABD ve HC ilişkilerinin bir kez daha gerilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Lu Kang'ın yaptığı açıklamada "Tibet konusunun Çin'in iişleriyle ilgili olduğu ve dolayısıyla tasarının Çin'in içişlerine bir müdahale olduğunun" altı çizilmiştir. Bununla beraber 2015 yılından bu yana Tibet'e gelen yaklaşık 40.000 Amerikalı olduğu ifade edilerek, söz konusu tasarının hayata geçirilmesinde herhangi bir gerekçe olmadığı vurgulanmıştır (Kang (ii), 2018). Ayrıca bir diğer Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hua Chunying, bu tasarının ikili ilişkilere zarar vermesi durumunda Çin'in kendi çıkarlarını korumak adına güçlü tedbirlere yöneleceğini belirtmiştir (Chunying(i), 2018).

Sonuç olarak, Tibet Sorunu bağlamında Amerikan yönetimlerinin özellikle Tibet'in ruhani lideri Dalai Lama ile gerçekleştirdikleri görüşmeler çerçevesinde soruna müdahil olduğu görülmektedir. Her ne kadar Amerika Birleşik Devletleri'nin insan hakları karnesi somut

⁸ Obama, sekiz yıllık başkanlık döneminde Lama ile 18 şubat 2010, 16 Temmuz 2011, 21 şubat 2014 ve 15 Haziran 2016 tarihlerinde olmak üzere dört kez görüşme yapmıştır. Obama bu soruna yönelik "orta yol" yaklaşımını benimsemiş ve HC bünyesinde Tibet halkının dini, kültürel, dilsel haklarının korunması gerekliliğinin altını çizmiştir (Saldon, 2017).

⁹ ABD yönetimi tarafından söz konusu tasarıda şu gerekçeler ortaya konmaktadır: Resmiyette Çin yetkilileri, Tibet'in yabancı ziyaretçilere açık olduğunu belirtse de Çin hükümeti, Çin'in diğer bölgelerine kıyasla Tibet'e yapılan seyahetlerde daha fazla kısıtlama getirmektedir. Nitekim Çin hükümeti, yabancılardan Tibet Dışişleri Ofisi'nden veya Tibet Turizm Bürosu'ndan Tibet  zerk bölgesine girebilmeleri için izin almasını istemektedir ki bu kısıtlama Çin'in diğer bölgelerine yapılan seyahatlerde uygulanmamaktadır. Öte yandan ABD yönetimi yetkilileri tarafından 2001 Mayıs ve 2015 Temmuz tarihleri arasında Tibet  zerk bölgesine diplomatik giriş için 39 talepte bulunulmasına karşın 4'ünün kabul edildiği belirtilmektedir. Ayrıca 2015 yılında Tibet'te meydana gelen depremde, Çin h k metinin ABD konsolosluğuna erişimi engellenmesi nedeniyle Amerikan vatandaşlarına konsolosluk yardımı sağlanmasında zorluklar yaşanıldığı ifade edilmektedir (Reciprocal Access to Tibet Act of 2018, 2018).

anlamda başarılı olmasa da Tibet'te yaşanan soruna insan hakları odaklı yaklaşılması bu konunun uluslararası platforma yansımalarına sebep olmaktadır. Ancak Amerika'nın soruna bir şekilde müdahale olması, Çin yönetimlerinin bu durumu Çin'in içişlerine karışılması olarak değerlendirmesine ve dolayısıyla ikili ilişkilerin gerilmesine yol açmaktadır. Öte yandan hem ABD yönetimlerinin hem de Çin'in Tibet temsilcileriyle gerçekleştirdikleri görüşmelerden sorunun somut bir çözüme kavuşmasına yönelik herhangi bir sonuç alınamamıştır. Bu durumun ardında yatan temel nedenler ise, Çin Hükümeti'nin Dalai Lama'ya yönelik yukarıda ifade edilen tutumu, Dalai Lama'nın uluslararası sistemdeki etkisi ve elde ettiği desteğin Pekin'i rahatsız etmesi ve Tibet Özerk Bölgesi yöneticilerinin zaman zaman sergiledikleri olumsuz tavırları olmuştur (Ekrem, 2010a).

4. DOĞU TÜRKİSTAN SORUNU: TERÖRLE MÜCADELE Mİ İNSAN HAKLARI İHLALİ Mİ?

İpek yolundan günümüze kadar Doğu Türkistan¹⁰, Doğu ile Batı arasında kültürel ve ekonomik bir köprü vazifesi görürken, jeopolitik konumu ve sahip olduğu zengin yer altı kaynakları ekseninde bölgesel ve küresel politikaların önemli bir parçası olmuştur (Şen, 2009:125). 1300'lü yıllarda İslam'ı kabul eden Uygur Türklerinin vatanı olan Doğu Türkistan bölgesi, 1949 yılında ise ÇHC'nin ilanı ile kurulan yeni komünist hükümet tarafından kontrol altına alınmıştır. Çin'de bulunan beş özerk bölgeden biri olan Doğu Türkistan, 1.6 milyon km'lik yüzölçümü ile Çin'in toplam yüzölçümünün altıda birine tekabül etmekte ve bu bağlamda Çin'in en büyük otonom bölgesini oluşturmaktadır (Amanov, 2006:85).

Pekin, bölgedeki kontrolünü güçlendirmek için bölgeye "Han Çinlilerini" yerleştirme politikası uygulamıştır (Godbole ve Goud, 2012:4). Esas itibariyle bölge nüfusunun yarısından fazlası Uygur olmasına rağmen, Han Çinlileri'nin bölgeye yerleştirme politikası ekseninde nüfuslarında belirgin oranda bir artış yaşanmıştır (Amanov, 2006:85; Demirtepe, 2011; Economy, 2013). Çin'in uyguladığı bu politikaya karşı uluslararası kamuoyu tepki gösterse de, Çin bölgenin jeo-stratejik ve jeo-ekonomik önemini farkında olmuş ve bu bağlamda Uygur nüfusuna yönelik asimilasyonist bir politika uygulayıp, baskıcı tutumunu arttırmıştır (Amanov, 2006:85). Bu bağlamda Çin'in uyguladığı bu politika ile bölgede Uygurlar ve Han Çinlileri arasında etnik temelli çatışmalar artış göstermiştir (Fuller and Starr, t.y.:4; Economy, 2013; Şen 2009:125). Bununla beraber, etnik temelli gerginlik ve çatışmaların ardında Han Çinlilerin başta siyasi ve ekonomik olmak üzere hayatın tüm alanlarında imtiyazlı bir konumda olmaları ve Uygurların bu tür imtiyazlardan yararlanamamaları da rol oynamıştır (Amanov, 2006:86; Fuller ve Starr, t.y.:5). Nitekim Çin, Doğu Türkistan bölgesini kalkınma konusunda öncelikli bir bölge olarak ilan etmiş ve bölgeye büyük yatırımlar gerçekleştirmiştir. Ancak bölgeye yapılan yatırımlar ekseninde yaşanan gelişmişlik, Uygurlar ve Han Çinlileri arasında eşitsiz bir şekilde dağılmış ve iki grup arasında gerginliklere yol açmıştır (Demirtepe, 2011). Genel bir çerçevede Çin'in genel olarak Doğu Türkistanlılara ve özelde Uygur Türklerine yönelik baskı politikaları sadece ekonomik

¹⁰ Çin'in kuzeybatısında bulunan Doğu Türkistan için Avrasya'nın tam ortası veya Avrasya'nın kalbi ifadeleri kullanılmaktadır (Şen, 2009:125).

yönde değil, düşünce ve ifade özgürlüğünden dini özgürlüklere kadar geniş bir yelpazeye dağılmıştır. Üstüne üstlük bu halk için barışçı örgüt kurma hakkı, toplanma hakkı, çalışma hakkı, mülkiyet hakkı, serbest seçimlere katılma hakkı da söz konusu olmamıştır (İnsani Yardım Vakfı, t.y.). Çin'in Han Çinlilerini bölgeye yerleştirme politikasından başka 2003 yılından beri uyguladığı bir diğer politika da “işgücü fazlasını başka bölgelere yönlendirme” politikası ekseninde buradaki Uygur Türklerini (özellikle genç nüfusu) Çin'in iç bölgelerine iş vaadiyle getirerek genel nüfus içinde eritme politikası da söz konusu olmuştur (Oğan, 2009).

Öte yandan son dönemde Çin yönetiminin aşırılarla mücadele etmek için Birleşmiş Milletler'in raporuna göre 1 milyon Uygur kökenlinin “aşırılık yanlısı merkezlerde” ve 2 milyonunun “yeniden eğitim” kamplarında tutulduğu belirtilmektedir (UN Human Rights, 2018). İnsan hakları ihlallerinin yaşandığı belirtilen bu merkezlerin Çin yönetimi tarafından yasallaştırılması ise söz konusu sorunu derinleştirmektedir (Westcott ve Xiong, 2018). Yeniden Eğitim merkezleri ve Uygur Türklerine yönelik Çin'in tutumuna karşı ABD yönetiminin soruna ilişkin eleştirel bir tutumla yaklaştığı görülmektedir. Nitekim ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Çin yönetimi tarafından binlerce Uygurlu'nun zorla gözaltı kamplarında tutulduğunu ifade etmiştir (The Straits Times, 2018). Öte yandan ABD yönetimi tarafından, “yeniden eğitim” merkezlerinde zorla çalıştırılan Uygurluların ürettiği malların ABD'ye ihraç edildiği ifade edilmekte ve zorla çalıştırılma ile elde edilen ürünleri ithal etmenin Amerikan yasalarına aykırı olduğu belirtilmektedir (Mendoza ve Wang, 2018). Bu bağlamda Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hua Chunying, Uygurların bu kamplarda zorla çalıştırılmadığını ve üretilen malların ABD'ye ihraç edilmesi konusunun söz konusu olmadığı açıklamasını yapmıştır (Chunying(ii), 2018). Bununla beraber Chunying, bölgenin güney kesiminde 1,63 milyon kişinin köklü bir yoksulluk yaşadığını ve bu noktada eğitim kamplarında çalışanların gelir elde etmesi ile söz konusu yoksulluğun önüne geçilmeye çalışıldığını ifade edilmiş ve Çin'in terörle mücadele, aşırılıklar ve yoksulluğun ortadan kaldırılması konusundaki çabalarını düşmanlaştırmak için yorulmadan çalışan ABD medyası ve yönetiminin, yoksulluk çeken insanlar ve ağır ırk ayrımcılığı sorunları karşısında yeterli ölçüde girişimde bulunmadığını vurgulamıştır (Chunying(i), 2018). Çin yönetimi tarafından “yeniden eğitim” kamplarının yasallaştırılması ve bir bütün olarak bölgede yaşanan insan hakları sorununa ilişkin ABD Temsilciler Meclisi'nden Christopher Smith ve Marco Rubio tarafından, Başkan Trump'ın “Magnitsky Yasası'na”¹¹ göre hareket etmesini ve Uygurların haklarını ihlal eden Çin yetkilileri ve şirketlere yönelik yaptırım uygulanmasını içeren bir

¹¹ Literatürde tam adıyla “Küresel Magnitsky İnsan Hakları Sorumluluk Yasası” olarak bilinen yasa adını 2009 yılında Rusya'da gözaltında tutulurken işkenceye uğradığı, sağlık müdahale talebinin kabul edilmediği ve hapishanedeki hücrelerinde ölü bulunduğu ifade edilen Hermitage Capital Management Fonu avukatlarından Sergey Magnitsky'den almaktadır. 2016 yılında ABD yönetimi tarafından kapsamı genişletilen söz konusu yasa salt Rusya eksenli olmaktan çıkarılıp küresel bir boyut kazanmıştır. Kapsamı genişletilen yasa dönemin ABD Başkanı Barack Obama tarafından 23 Aralık 2016'da onaylanmıştır. Küresel Magnitsky İnsan Hakları Sorumluluk Yasası, ABD Başkanına dünyanın herhangi bir yerinde ciddi insan hakları ihlalleri ya da yolsuzluk suçu işleyen kişi ve kurumlara karşı soruşturma açıp bunun sonucunda yaptırım uygulama hakkı tanımaktadır (Human Rights Watch(i), 2017). Bu yasa çerçevesinde ABD yönetimi tarafından bugüne kadar Rusya'da 49 kişiye yaptırım uygulanmıştır (US Department of Treasury, 2017). Öte yandan, ABD Hazine Bakanlığı tarafından Aralık 2017'de insan hakları ihlali ve yolsuzluk faaliyetlerine karıştıkları gerekçesiyle dünya genelinde 50'den fazla kişi ve 80 kuruluş hakkında yaptırım kararı alınmıştır(Debevoise, 2018).

tasarı hazırlansa da (Quackenbush, 2018; Wong, 2018) henüz Çin'e ilişkin yaptırım uygulanıp uygulanamayacağı konusunda herhangi bir açıklama söz konusu olmamıştır (The Straits Times, 2018).

Bugün Doğu Türkistan'ın Çin için önemli olması altında iki husus bulunmaktadır. Bu hususlar, nüfus ve doğal kaynaklardır. Ayrıca Çin'in ekonomik kalkınma planı içerisinde istikrarlı siyaset ve yeterli hammadde, enerji, işgücü bulunmaktadır ki, bunların çoğu Doğu Türkistan'dan karşılanmaktadır (Amanov, 2006:86). Tüm bu hususlara ek olarak, Çin'in en önemli sorunlarından biri de Çin'in hızlı büyüyen sanayisinin gerekliliği olan genel olarak enerjinin ve özel olarak petrolün tedarik edilmesi konusudur (Şen, 2009: 127). Doğu Türkistan bölgesinden elde edilen enerji kaynakları içinde kömür, petrol, doğalgaz, linyit, asfaltit, hidrolik jeotermal, elektrik, jeotermal ısı gibi enerji kaynakları bulunmaktadır. Ayrıca bölge kömür ve petrol rezervleri açısından da zengindir (Adıbelli, 2009:176). Nitekim bölge, Çin açısından en önemli petrol üretici bölge konumundadır (China Daily, 2005). Bölgenin petrol üreticisi bir konumda olması, Kazakistan'dan petrol taşıyan boru hatlarının bu bölgeden geçiyor olması ve enerji bakımından zengin olmasına ek olarak değerli madenler¹² açısından da son derece zengin bir bölge olması Çin'in bölgeye yönelik ilgisini artırmaktadır (Dağcı ve Keskin, 2013:14-15).

Bölgenin Çin açısından önemi dışında belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus da Çinli yetkililerin ifadeleriyle 1990'lardan bu yana, Çin içinde ve dışındaki Doğu Türkistan bölücü güçlerinin, söz konusu bölgeyi Çin'den ayırmak, Doğu Türkistan devleti veya şeriat devletini kurmak için şiddet ve terör eylemleri gerçekleştirmeleridir ki bu durum Çin Hükümeti'nin 2006 yılında hazırladığı Uygur Sorunu kitabında da yer almıştır (Sheng'den akt., Adıbelli, 2009:177). Ancak bu noktada ön plana çıkan durum ise Çin yönetiminin Doğu Türkistan İslami Hareketi gibi marjinalleşmiş grupların faaliyetlerini sebep göstererek Uygur Türklerinin özerlik talebini "terör" ile özdeşleştirmesi (USA Department of Defence Annual Report to Congress, 2018:48) ve ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrasında ortaya koyduğu "Terörle Küresel Savaş" konseptiyle benzer paralellikte bölgeyi bir nevi Afganistan gibi resmetmeye başlaması olmuştur (Demirtepe, 2011). Bu noktada 2001 yılında Şanghai şehrinde gerçekleşen APEC Zirvesi'nde George W. Bush, Çin'in terörle savaşı, kendi azınlıklarına karşı zulmetmeye yönelik bir araç olarak kullanmaması gerektiğini belirtmiş (Dingli, 2003:324) ve 11 Eylül sonrasında terörizmle mücadelede Çin'in politikalarının zaman zaman amacından farklılık arz ettiğini ifade etmiştir (Adıbelli:2009:177). Terörle mücadele eden diğer devletlere destek sağlanırken, Çin'in terörle mücadelesinin etnik bir gruba baskı yapılması ile özdeşleştirilmesi çerçevesinde Pekin, bu konuda çifte standarta uğradığını dile getirmektedir (Hunt ve Rivers, 2015). Diğer taraftan 11 Eylül öncesi ve sonrasında ABD'nin bu sorun üzerindeki tutumu değişmiştir. Nitekim 11 Eylül saldırılarından önce ABD tarafından, militan Uygur gruplarının faaliyetleri herhangi bir tehdit olarak algılanmazken, bu durum ABD'nin Afganistan'a yaptığı askeri operasyonda El-Kaide ve Taliban cephesinde mücadele ederken yaşamlarını yitiren veya yakalananlar arasında Uygurların da bulunduğunun anlaşılması ile farklı bir boyuta gitmiştir (Amanov, 2006:86-87). Nitekim Çin'de ve Orta Asya'da en etkin Uygur gruplarının başında gelen Doğu Türkistan İslami

¹² Bölgede 118 çeşit maden türü tespit edilmiştir.

Hareketi (Adıbelli, 2009:179), Çin Hükümeti'nin diplomatik çabaları ekseninde ABD'nin Terör Listesi'ne alınmıştır. 2002 yılında ABD tarafından Doğu Türkistan İslami Hareketi ve Doğu Türkistan Kurtuluş Örgütü'nün terör listesine alınmasının ardından Çin'in bölgeye yönelik baskısı ise iyiden iyiye artmıştır (Şen, 2009: 129). Bu noktada ABD yönetimleri ise her fırsatta Pekin'in insan hak ve özgürlükleri konusunu öncüllemesi ve özellikle de terörle mücadele adı altında azınlıklara baskı yapılmaması gerekliliğini vurgulamaktadır (Wolfe, 2004). Çin ise Doğu Türkistan Sorunu'nu bir güvenlik sorunu olarak algılamış ve bu doğrultuda Uygur Türklerine yönelik politikalarını değiştirmemiştir (Demirtepe, 2011). Ayrıca bu politikanın değişmemesinde Çin'deki "devlet ve toplum olmadan insan da olamaz anlayışı" çerçevesinde insan haklarını, devlet ve toplum için geri plana atması da rol oynamıştır (Dağcı ve Keskin, 2013:26). Bu soruna yönelik çözümün ise asimilasyonist politikalardan değil, Uygur Türklerinin taleplerini karşılayan entegrasyon politikalarından geçtiği ifade edilmektedir (Demirtepe, 2011). Bununla beraber yukarıda değinildiği gibi Çin, Uygurların yanında Tibet'te de insan hakları ihlali yapmıştır. Ancak Tibet'in Dalai Lama gibi genel olarak batı tarafından sempatiyle yaklaşılan bir liderinin olması, sorunun Batı tarafından daha fazla gündem konusu haline getirilmesine yol açmıştır. Ayrıca uluslararası kamuoyunun Tibet Budizmi'ne binaen İslamiyet'e daha az sempatiyle bakması ve çeşitli ülkelerdeki radikal İslam hareketleri ve özellikle 2001 sonrası ortaya çıkan İslamofobi ekseninde bu sorunun Tibet Sorunu'na nazaran yeterince destek almamasına neden olmuştur. Bu noktada Uygur Türklerinin şiddet olaylarından kesinlikle uzak durmalarının sorunun çözülmesi bağlamında önem arz ettiği vurgulanmaktadır (Dağcı ve Keskin, 2013:26).

Ek olarak analiz edilmesi gereken bir diğer husus da ABD'nin Tibet, Tayvan sorunlarındaki yaklaşımıyla Doğu Türkistan sorunundaki tutumunun örtüşüp örtüşmediğidir. ABD yönetimi her ne kadar terörle mücadelenin azınlıklara baskı aracı olarak kullanılmayacağı retorikini kullansa da Tibetlilerin mücadelesi ve Tayvan sorununda haksızlığa maruz kalanlara destek olan bir tutumdayken aynı politika Uygur Türkleri için geçerli olmamıştır. Bu durumun altında ise, ABD'nin 11 Eylül sonrasında değişen dış politikası ve terörle savaşın öncelikli olması ve bu noktada Çin'in Doğu Türkistanlıların mücadelesini terörist faaliyet olarak göstermesinin yattığı vurgulanmaktadır (Yalçınkaya, 2009). Söz konusu soruna yönelik son dönemde benzer bir politika izleyen Trump yönetimi, insan haklarının ihlali odaklı bu sorunda şuan için tam olarak beklenen adımları atmamıştır. Ayrıca ABD yönetiminin Doğu Türkistan sorununu, Tayvan ve Tibet sorunlarına kıyasla önceliklendirmemesi hususu ABD Savunma Bakanlığı'nın 2018 yılında Çin'i içeren askeri ve güvenlik gelişmelerine yönelik raporda gün yüzüne çıkmaktadır. Nitekim rapor analiz edildiği takdirde Doğu Türkistan ve dolayısıyla Uygur Sorununa yeterince yer verilmediği göze çarpmakta ve bu bağlamda sorunun ABD ekseninde yeterince ön plana alınmadığı çıkarımı yapılabilmektedir (USA Department of Defence Annual Report to Congress, 2018).

Sonuç olarak, Doğu Türkistan sorunu bağlamında ABD her ne kadar Tibet ve Tayvan sorununa kıyasla Doğu Türkistan sorununu önceliklendirmese de Çin'i eleştiren ve özellikle insan haklarının ihlal edilmesine karşıt bir tutum içerisinde olmuştur. Buna karşın Çin yönetimi ise resmi açıklamalar bağlamında her seferinde yapılan eleştirileri çürütme yoluna gitmekte ve hem Amerikan yönetimlerine hem de medya organlarına yönelik karşı eleştiriler sunmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar Amerika ve Çin yönetimleri bu sorun çerçevesinde eleştiri oklarını birbirlerine yönelttikçe ilişkilerin zaman zaman gerilmesine neden olsa da

tıpkı Çin gibi Amerika'nın da insan hakları karnesinin zayıf olduđu¹³ ve özellikle küresel ekonomik bağımlılık ilişkisi göz önüne alındığında ikili ilişkilerdeki mevcut dengenin muhafaza edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

SONUÇ

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber Doğu-Batı Blokları ekseninde şekillenen iki kutuplu dünya düzeni sona ermiş ve uluslararası sistem önemli bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Bu değişim ve dönüşüm sürecinde yaşanan en önemli hususlardan biri ise ABD liderliğinde tek kutuplaşma eğilimi gösteren uluslararası sistemin, zaman içerisinde çok kutuplu bir yapıya doğru dönüşüm göstermeye başlamasıdır. Çok kutuplu bir yapıya doğru giden uluslararası sistemde ön plana çıkan aktörlerden biri de Çin Halk Cumhuriyeti'dir. ÇHC'nin sahip olduğu yüksek profilli nüfus, ekonomik modernizasyon politikaları ekseninde bir Eko-Küresel güce dönüşmesi, içe dönük ve reaktif bir dış politika eğiliminden dışa dönük ve proaktif bir dış politikaya yönelmesi, askeri ve teknolojik yükselişi, uluslararası sistemi etki altına alma gücü ve nükleer kapasitesi Pekin'in küresel dünya siyasetinde dikkatleri çekmesinde rol oynamıştır.

1949 yılında kuruluşundan günümüze, küreselleşen dünyanın parlamaya devam eden önemli bir aktörü olan ÇHC ile Süper Güç ABD arasında 1970'lerde başlayan ve 2000'li yıllarla beraber ivmelenerek gelişen ilişkiler ise uluslararası gündemi her daim meşgul etmektedir. Her ne kadar Pekin'in büyüyen ekonomik gücü ve bazı hususlarda çatışmacı ve uzlaşmaz tavrı bağlamında ikili ilişkiler nezdinde zaman zaman "Çin Tehdidi"¹⁴ söylemleri yükselse de Amerika-Çin ilişkileri "stratejik rekabet" ve "stratejik ortaklık" arasında kurulmaya çalışılan bir denge üzerinde ilerlemektedir. Bu bağlamda ikili ilişkiler de rekabet unsuru söz konusu olsa da iki önemli ekonomik partner olmaları, bölgesel ve küresel sorunlara karşı ortak çıkarlar ekseninde hareket etmeleri işbirliğinin gelişmesinde rol oynamaktadır.

Küresel ve bölgesel düzlemde ön planda yer alan, ABD'den sonraki en büyük ekonomik güç olan ve yumuşak güç politikaları çerçevesinde hareket eden ÇHC, başta Tayvan olmak üzere Tibet ve Doğu Türkistan ekseninde sorunlar yaşamaktadır. Pekin merkezli bu sorunlar ise Amerika ve Çin ilişkilerine yansımaktadır. İkili ilişkiler bağlamında özellikle Tayvan

¹³ Amnesty International tarafından hazırlanan raporda Trump yönetiminin mültecilere karşı yasal, siyasi ve sosyal bir savaş başlattığı, Suriye'li mülteciler için süresi belirsiz bir yasak uyguladığı, sığınmacı ailelerin zorunlu gözaltına alındığı, Müslüman ülkelerden gelen kişilerin ülkeye girişlerini yasakladığı, Guantanamo'da yaşananların insan hakları ihlallerinin yaşanan bir sembolü olmaya devam ettiği ve Trump'ın politikalarının binlerce insanın hayatını tehlikeye attığı ortaya konmaktadır (Amnesty International, 2018). Öte yandan Human Rights Watch tarafından ortaya konan raporda Amnesty International'ın raporundaki gibi benzer noktalara değinilmiştir. Bu noktada Trump'ın mülteci ve göçmenleri hedef aldığı, ırkçı bir siyaset yaptığı, Müslüman aleyhtarı politikalar takip ettiği gibi hususlar ön plana konulmakta ve Amerika Birleşik Devletleri'nde, ırksal ve etnik azınlık üyeleri, göçmenler, çocuklar, yoksullar ve mahkûmların istismara maruz kalma olasılığı en yüksek gruplar olduğu belirtilmektedir (Ayrıntılar için bkz. Human Rigts Watch(ii), 2017).

¹⁴ ÇHC'nin özellikle sınır ve toprak sorunlarında gösterdiği çatışmacı ve uzlaşmaya yanaşmayan duruşu ekseninde ABD dış politika yapıcıları ve ABD'li akademisyenler arasında "Pekin'in ABD karşısında en büyük rakip olacağına" ilişkin söylemdir. Ayrıntılı bir çalışama için bkz. (Brzezinski ve Mearsheimer, 2010; Richardson, 2010).

konusunun sorun arz ettiği görülmektedir. Sıklet merkezinde Çin'in " Tek  lke, İki Sistem" politikasına karşın ABD'nin mevcut statükoda yana politika izlemesi-hatta Çin'in "Tek  lke, İki Sistem" politikasına tezat düşen Trump'ın Tayvan sorunuyla ilgili son hamlesi- ve Tayvan'a devam eden silah satışı bulunan sorunun önümüzdeki süreçte mutlak bir  z me kavuşmayacağı rahatlıkla öngörülebilmektedir. Bu öngörüyü besleyen en önemli faktör ise her iki devletin sorun karşısında izledikleri politikalardan ödün vermemeleridir. Ancak tam da bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir husus ise Tayvan'ı fiilen yönetmeyen Çin'in adayı zorla ilhak etme olasılığı bağlamında Amerika'nın bu olası eyleme karşı geri püskürtme gücünü teşkil etmesidir.

Bununla beraber 1950'lerden günümüze devam eden Tibet sorunu özetle Çin'in Tibet'i Pekin'in ayrılmaz bir parçası olarak görmesi, siyasi ve ruhani lider Dalai Lama'nın tam anlamıyla bir özerklik talebinde bulunması ve buna binaen Lama'nın bağımsızlık talebinde bulunduğuna ilişkin ortaya çıkan Pekin algısından dolayı yaşanmaktadır. Tibet sorunu bağlamında ön plana çıkan en başat unsur ise Tibet'in Çin'in özerk bir bölgesi olmasından hareketle bu özerkliğin teoriden pratiğe aktarılmaması konusudur. Ayrıca, "Tek Çin" politikası ekseninde Tibet'in Çin'in ayrılmaz bir parçası olduğuna ilişkin yapılan vurgu doğrultusunda Lama, Pekin'i bölmeye dönük faaliyetler takip etmekle suçlanmakta ve Tibet halkı ekonomik, sosyal, kültürel, dinsel alanlarda Çin yönetimi'nin baskısını yaşamaktadır.

Diğer taraftan İpek yolu üzerinde bulunan, zengin doğal kaynaklara sahip, güvenlik bağlamında stratejik bir konumda olan ve özellikle Çin lideri Xi Jinping'in son dönem takip ettiği "Tek Kuşak, Tek Yol" projesi ekseninde Batı'ya açılan bir hat ve Rusya, Orta Asya devletlerinden Pekin'e enerji taşıma güzergahı olmasından dolayı son derece önemli olan Sincar Uygur  zerk Bölgesi çerçevesinde yaşanan sorun Çin ve Amerika'yı karşı karşıya getirmektedir. Çinlilerin söylemiyle Sincan bölgesi olarak nitelendirilen ve Çin'in fiili yönetimi altında olan Doğu Türkistan bölgesinde Han Çinlileri'nin ayrıcalıkları gözetilmekte ve Uygurlar geri plana atılmaktadır.

ABD'nin Tayvan konusunda olduğu gibi Tibet ve Doğu Türkistan Sorunlarına da müdahil olması ise Çin-Amerika ilişkilerini zaman zaman gerginleştirmekte ve Pekin tarafında "Çin'in içişlerine müdahale edildiğine yönelik" seslerin yükselmesine sebebiyet vermektedir. Pekin'in sorunların  z m  konusunda uzlaşmaz tutumu ve insan hakları ihlalleri ise Çin'in genel bazda uluslararası kamuoyu ve özelden ABD yönetimleri tarafından eleştiri oklarına maruz kalmasına neden olmaktadır. Bu noktada Çin ise insan haklarının  ne sürülerek kendi iç sorunlarına müdahil olunmasına karşıt bir tutum içerisindedir.

Küresel sistemde önem arz eden iki aktörün, Çin merkezli mevcut sorunlar karşısında farklı perspektif ve politikalara sahip olduğu görülmektedir. Sorunların üzümünde ortak bir paydada buluşulmasa da rekabet ve işbirliği ekseninde geliştirilmeye devam eden ilişkiler ise-tıpkı ABD'nin müdahil olmadığı bir uluslararası sistemin d ş n lemeyeceği gibi- küresel sistemin yegane gerçeğidir. Bu noktada ABD, Çin ile ilişkili konulara dolaylı veya dolaysız olarak bir şekilde etki etmekle beraber Pekin ile işbirliğini hız kesmeden sürdürmektedir. Benzer şekilde  HC, sorunları ekseninde Amerika'nın dolaylı veya dolaysız müdahalesinden hoşnut olmasa da küresel sistemin kaçınılmaz sonucu ve özellikle iki önemli ekonomik partner olmaları çerçevesinde Amerika ile işbirliğini ilerletmeye çaba göstermektedir. Son kertede, hem ikili ilişkilerin bu minval doğrultusunda önümüzdeki süreçte süreceği hem de

merkezinde Çin'in bulunduğu sorunlara yönelik statükonun uzun yıllar devam edeceği öngörülebilmektedir.

KAYNAKLAR

- Adıbelli, B. (2009). Pax Sinica: Çin'in Dünya Düzeni, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Akçadağ, E. (2010a). “ Çin ile Amerika Arasında Var Olmaya Çalışan Bir Ada: Tayvan”, <http://www.bilgesam.org/incele/864/-cin-ile-amerika-arasinda-var-olmaya-calisan-bir-ada-tayvan/>, (02.03.2015).
- Akçadağ, E. (2010b). “ Yükselen Güç Çin'in Dünden Bugüne Dış Politika Analizi”, <http://www.bilgesam.org/incele/865/-yükselen-guc-cin%E2%80%99in-dunden-bugune-dis-politika-analizi/>, (17.12.2015).
- Amanov, Ş. (2006). “ABD'nin İnsan Hakları Politikası ve Çin: Doğu Türkistan Örneği”, Avrasya Dosyası, C.12, S.1, ss.67-98.
- Amnesty International. (2018). “Trump's Human Rights Autopsy Report” <https://www.amnesty.org.uk/trump-human-rights-autopsy-report>, (30.01.2019).
- Browne, R. ve Starr, B. (2018). “US Sails Warships through Taiwan Strait amid Tensions with China”, <https://edition.cnn.com/2018/10/22/politics/us-warships-taiwan-strait-china/index.html>, (25.01.2019).
- Brzezinski, Z. ve Mearsheimer, J. (2010). “ Çin'in Yükseliş ABD İçin Bir Tehdit mi?”, Çev. Ertuğrul Aydın, <http://www.dunyabulteni.net/tarih-ve-toplum-konusmalari/132531/cinin-yukselisi-abd-icin-tehdit-mi>, (08.12.2017).
- Chen, Q. (2005). “Çin'in Yeni Güvenlik Anlayışı ve Politikası”, Geleceğin Süper Gücü Çin, (Edt:Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü), İstanbul, Tasam Yayınları, ss.55-64.
- Chiao, T. L. (t.y.). “The United States' Tibet Policy under George W. Bush Administration (2001-2004)”, Journal on Monholian and Tibetan Current Situation, C.17, S.5, ss.50-67.
- China Daily. (2005). “Xinjiang Plants to be China's Top Oil Prodecer”, 2005, http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-06/13/content_451059.htm, (07.01.2015).
- Chunying (i), H. (2018). “Foreign Ministry Spokesperson Hua Chunying's Regular Press Conference on December 20, 2018”, Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/2511_665403/t1623846.shtml, (24.01.2019).
- Chunying (ii), H. (2018). “Foreign Ministry Spokesperson Hua Chunying's Regular Press Conference on December 17, 2018”, Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/2511_665403/t1622727.shtml, (30.01.2019).
- Constitution of the People's Republic of China. (1982). <http://www.hkhrm.org.hk/english/law/const01.html>, (14.12.2015).
- Çolak, F. (2009). Değişen Jeopolitiği Bağlamında Çin'in Güvenlik Politikaları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

-  olakoğlu, S. (2009). Uluslararası İlişkilerde KuzeyDoğu Asya, Ankara, USAK Yayınları.
- Dağcı, K. ve Keskin, M. (2013). “ Çin’in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri”, Barış Araştırmaları ve çatışma  oz mleri Dergisi, C.1, S.2, ss.11-29.
- Debevoise. (2018). “U.S. Sanctions and AML Measures Target Human Rights Abuses and Corruption”,https://www.debevoise.com/~media/files/insights/publications/2018/06/20180621a_us_sanctions_and_anti_money_laundering_measures_target_human_rights_abuses_and_corruption.pdf, (30.01.2019).
- Demirtepe, T. (2011). “ in’in Yumuşak Karnı: Doğu Türkistan”, <http://www.usakanalist.com/detail.php?id=416>, (01.08.2015).
- Deutsche Welle. (2010). “ in ile ABD Arasında Tayvan Gerilimi”, <http://www.dw.com/tr/ in-ile-abd-arasında-tayvan-gerilimi/a-5197603>, (13.12.2015).
- Dingli, S. (2003). “China’s Evoluation of the Adjustment to US Security Policy since September 11, 2001”, Defense and Security Analysis, C.19, S.4, ss.319-326.
- Dumbaugh, K. ve Sullivan, M. (2005). “China’s Growing Interest in Latin America”, <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/crs/rs22119.pdf>, (15.08.2015).
- Economy, E. (2013). “China’s Xinjiang Problem”, <https://www.cfr.org/blog/chinas-xinjiang-problem>, (04.12.2017).
- Ekrem, E. (2010a). “Çin-Tibet Görüşmeleri ve Yaşanması Muhtemel çıkmazlar”, <http://www.sde.org.tr/tr/authordetail/cin-tibet-gorushmeleri-ve-yasanmasi-muhtemel-cikmazlar/142>, (22.12.2015).
- Ekrem, E. (2010b) “ABD-Çin İlişkileri Analizi: Çin Rakip mi Ortak mı?”, <http://www.sde.org.tr/tr/authordetail/abd-cin-iliskileri-analizi-cin-rakip-mi-ortak-mi/123>, (02.03.2015).
- Ersoy, E. (2007). “The US Strategy of China under the Bush Administration (2001-2008)”, Uluslararası Hukuk ve Politika, C.3, S.12, ss.137-162.
- Fidan, G. (2010). “ Pekin’in Yüksek Rakımlı Sorunu: Tibet”, 21. Yüzyıl, S.21, ss.79-86.
- Friedman, G. (2016). “Trump, Taiwan and an Uproar”, <https://www.geopoliticalfutures.com>, (02.10.2017).
- Gladkyy, O. (2003). “ American Foreign Policy and US Relations with Russia and China After 11 September”, World Affairs, C.166, S.1, ss.3-23.
- Godbole, A. ve Goud, A. (2012). “China’s Xinjiang Problem: The 2009 Riots and Its Aftermath”, https://www.files.ethz.ch/isn/144068/IB_Xinjiang.pdf, (02.08.2015).
- Gürkan, G. (2008). “ Tibet Sorunu ve Uluslararası Sistem”, <http://www.bilgesam.org/incele/872/-tibet-sorunu-ve-uluslararasi-sistem/#.VdBOaFs5hc4>, (22.12.2015).
- Horton, C. (2019). “Taiwan’s President, Defying Xi Jinping, Calls Unification Offer Impossible”, <https://www.nytimes.com/2019/01/05/world/asia/taiwan-xi-jinping-tsai-ing-wen.html>, (27.01.2019).
- Human Rights Watch(i). (2017). “The US Global Magnitsky Act”, <https://www.hrw.org/news/2017/09/13/us-global-magnitsky-act>, (29.01.2019).

Human Rights Watch. (2017). "World Report: United States", <https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/united-states#>, (30.01.2019).

Hunt, K. ve Rivers, M. (2015). "Xianjiang Violence: Does China Have a Terror Problem?" <http://edition.cnn.com/2015/12/02/asia/china-xinjiang-uyghurs/index.html>, (07.12.2017).

International Campaign for Tibet. (2003). "Presiden Bush Welcomes the Dalai Lama to the White House for Second Time, Reiterates Strong Support", <https://www.savetibet.org/president-bush-welcomes-the-dalai-lama-to-the-white-house-for-second-time-reiterates-strong-support/>, (25.12.2015).

İnsani Yardım Vakfı. (t.y.) "Doğu Türkistan Özet Rapor", <http://www.ihh.org.tr/tr/main/publications/rapor/4/dogu-turkistan-ozet-raporu/93>, (02.08.2015).

Kan, S. ve Morrison W. (2014). "US-Taiwan Relationship: Overview of Policy Issues", Congressional Research Service, <https://fas.org/sfp/crs/row/R41952.pdf>, (25.11.2017).

Kang (i), L. (2018). "Foreign Ministry Spokesperson Lu Kang's Regular Press Conference on October 15, 2018", Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/t1604154.shtml, (21.01.2019).

Kang (ii), L. (2018). "Foreign Ministry Spokesperson Lu Kang's Regular Press Conference on December 14, 2018", Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/2511_665403/t1622128.shtml, (24.01.2019).

Köksoy, F. (2016). ABD-ÇHC İlişkileri: George W. Bush Dönemi (2000-2008), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Lama, D. (1988). "Strasbourg Proposal", <https://www.dalailama.com/messages/tibet/strasbourg-proposal-1988>, (13.01.2019).

Lampton, D. (2005). "Paradigm Lost", The National Interest, <https://nationalinterest.org/article/paradigm-lost-301>, (19.01.2019).

National Defence Authorization Act for Fiscal Year 2019. (2018). <https://docs.house.gov/billsthisweek/20180521/CRPT-115HRPT-676.pdf>, (25.01.2019).

Mearsheimer, J. (2014). "Taiwan's Dire Straits", The National Interest, ss.29-39.

Mendoza, M. ve Wang, Y. (2018). "The U.S. Is Reviewing Reports of Imports Linked to a Forced Labor Camp in China", <http://time.com/5483751/u-s-reviews-reports-forced-labor-xinjiang-china/>, (28.01.2019).

Nicholas, P. ve diğer. (2017). "Trump Open to Shift on Russia Sanctions, 'One China' Policy", The Wall Street Journal, <https://www.wsj.com/articles/donald-trump-sets-a-bar-for-russia-and-china-1484360380>, (20.01.2019).

Oğan, S. (2009). "Doğu Türkistan'da Yaşanan Olayların Sebepleri ve Sonuçları", <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/187-dogu-turkistan-da-yasanan-olaylarin-sebebi-ve-sonuclari>, (03.08.2015).

Özay, M. (2016). "ABD-Tayvan İlişkilerinde Statüko Değişiyor mu?", <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/abd-tayvan-iliskilerinde-statuko-degisiyor-mu/702649>, (28.11.2017).

Öztuna, M. (t.y.) “ABD-Çin İlişkilerinin Kırılma Noktası: Tayvan”, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=3604>, (12.12.2015).

Quackenbush, C. (2018). “Lawmakers Want to Hold China Accountable Over Abuses in Xinjiang. Here's What to Know”, <http://time.com/5422866/china-us-uighur-detention-accountability/>, (30.01.2019).

Reciprocal Access to Tibet Act of 2018. (2018). <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/1872/text>, (23.01.2019).

Reuters. (2018). “Chinese Warships Drill in Waters near Taiwan”, <https://www.reuters.com/article/us-china-taiwan/chinese-warships-drill-in-waters-near-taiwan-idUSKBN1JM0SF>, (25.01.2019).

Richardson, G. (2010). “The China Threat: Myths, Realities and Implications for US Foreign Policy”, <http://www.cips-cepi.ca/wp-content/uploads/2011/10/Richardson.pdf>, (07.12.2017).

Rogin, J. (2017). “The Dalai Lama Speaks on Trump and ‘America First’”, https://www.washingtonpost.com/news/josh-rogin/wp/2017/10/11/the-dalai-lama-speaks-on-trump-and-america-first/?utm_term=.139083110968, (02.12.2017).

Saldon, T. (2017). “His Holiness the Dalai Lama and Former US President Barack Obama Meet in Delhi, Call for Action for World Peace”, <http://tibet.net/2017/12/his-holiness-the-dalai-lama-and-former-us-president-barack-obama-meet-in-delhi-call-for-action-for-world-peace/>, (01.12.2017).

Shuang, G. (2018). “Foreign Ministry Spokesperson Geng Shuang’s Regular Press Conference on August 2, 2018”, Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/2511_665403/t1582646.shtml, (26.01.2019).

Shulong, C. (1996). “National Unity, Sovereignty and Territorial Integrity”, *The China Journal*, S.36, ss.98-102.

Siren&Gewang. (1997). *The 14th Dalai Lama*, https://books.google.com.tr/books?id=T5txTXG7S80C&pg=PP3&lpg=PP3&dq=The+14.+Dalai+Lama+siren+and&source=bl&ot_s=-7yknFDJlk&sig=jhRUeCL-SJOV8HzkaEtBK9lfQHY&hl=tr&sa=X&ved=0CCIQ6AEwAWoVChMIzpli39itxwIVR30aCh1w6QRV#v=onepage&q=The%20Dalai%20Lama%20siren%20and&f=false, (22.12.2015).

Summary of the 2018 National Defence Strategy of the United States of America. (2018). <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf>, (26.01.2019).

Sutter, R. (2006). “The Taiwan Problem in the Second George W. Bush Administration-US Officials’ Views and Their Implications for US Policy”, *Journal of Contemporary China*, C.15, S.48, ss.417-441.

Şen, F. (2009). “Çin’in Sincan-Doğu Türkistan Sorunu: Dünü, Bugünü, Geleceği”, *Ortadoğu Analiz*, C.1, S.7-8, ss.124-134.

The Straits Times. (2018). “US Criticises Treatment of Uighurs in Latest China Row”, <https://www.straitstimes.com/world/united-states/us-criticises-treatment-of-uighurs-in-latest-china-row-0>, (29.01.2019).

UN Human Rights. (2018). “Committee on the Elimination of Racial Discrimination reviews the report of China”, <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23452&LangID=E>, (28.01.2019).

USA Department of Defence Annual Report to Congress.(2018). “Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China 2018”, <http://www.ustaiwandefense.com/tdnswp/wp-content/uploads/2018/08/2018-Military-and-Security-Developments-Involving-the-People%E2%80%99s-Republic-of-China.pdf>, (27.01.2019).

US Department of Treasury. (2017). “Treasury Targets Individuals Involved in the Sergei Magnitsky Case and Other Gross Violations of Human Rights in Russia”, <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm0240>, (29.01.2019).

US Embassy & Consulates in China. (2018), “Remarks by President Trump and President Xi of China in Joint Press Statement”, <https://china.usembassy-china.org.cn/selected-quotes-press-statement-president-trump-joint-press-conference-president-xi/>, (27.01.2019).

US-Taiwan Business Council. (2018). “US Taiwan Defence Industry Conference”, <http://www.taiwandefenseconference.com/info.html>, (25.01.2019).

Weissmann, M. (2015). “ Chinese Foreign Policy in a Global Perspective: A Responsible Reformer ‘ Striving for Achievement’”, JCIR,C.3, S.1, ss.151-166.

Westcott, B. ve Xiong, Y. (2018). “China Legalizes Xinjiang 'Re-Education Camps' After Denying They Exist”, <https://edition.cnn.com/2018/10/10/asia/xinjiang-china-reeducation-camps-intl/index.html>, (28.01.2019).

White Paper. (1992), <http://www.china-un.org/eng/gyzg/xizang/t418894.htm>, (23.12.2015).

Whiting, A. (1996). “The PLA and China’s Threat Perceptions”, China Quarterly, S.146, ss.596-615.

Wolfe, A. (2004). “Freeing Uighur Detainees from US Custody may be Impossible”, <http://www.asiantribune.com/news/2004/11/04/freeing-uighur-detainees-us-custody-may-be-impossible>, (01.08.2015).

Wong, E. (2018), “Lawmakers Push Trump to Act against China on Uighur Detention”, <https://www.nytimes.com/2018/11/14/world/asia/congress-uighurs-china-detention.html>, (30.01.2019).

World Bank. (2010). <https://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/GDP.pdf>, (21.01.2019).

Yalçınkaya, A. (2009). “ABD, Tibet ve Tayvan’ın Aksine Uygurlara Niçin Destek Olmaz”, <http://www.turkishnews.com/tr/content/2009/07/22/abd-tibet-ve-tayvanin-aksine-uygurlara-nicin-destek-olmaz/>, (02.08.2015).

Yang, J. (2002). “The Bush Administration’s Taiwan Policy: Evolution and Trends”, American Foreign Policy Interests, S.24, ss.147-151.